

نظریه "مبادی هدایت رفتار" - مهر

غلامحسین زمانی^۱

چکیده

مطالعه و پیش بینی رفتار انسان همواره مورد توجه دانشمندان علوم رفتاری بوده و در این خصوص نظریه های فراوانی مطرح شده است. از آنجا که پیش بینی عوامل و عناصر مقدماتی مؤثر بر رفتار امکان برنامه ریزی و تدارک اولیه فعالیت های آموزشی از جمله برنامه های ترویجی را فراهم می آورد این امر مورد توجه دانش پژوهان این رشته نیز قرار گرفته است. در سال های اخیر پژوهش های فراوانی مبتنی بر بنیان های نظری غربی در ایران اجرا شده است، که با توجه به اهمیت موضوع نیاز به تدوین نظریه ای سازگار با فرهنگ بومی احساس گردید. این تحقیق تلاش کرد تا برمبنای آموزه های مذهبی و منابع فرهنگی بومی الگویی را طراحی و با بررسی تجربیات نظریه پردازان غربی آن را تکمیل نماید. مباحث و مقولات داخلی بیشتر تحت عنوان "مبادی رفتار" و رایج ترین نظریه بیگانه "نظریه رفتار برنامه ریزی شده" آیزن مورد استفاده قرار گرفت. با واکاوی منابع مرتبط با این دو جریان و نقد علمی آنها توانمندی و نقاط ضعف آنها مشخص گردید و در طراحی الگوی مطلوب بکار گرفته شد. این الگو که الگوی "مبادی هدایت رفتار" نامیده شد از چند نظام علی یا مقدماتی، شناختی، انگیزشی - احساسی، ارادی، و رفتاری - کنشی ترکیب شده است. برای تعیین کارآمدی و توانمندی آن، بویژه تعیین روابط و همبستگی بین عناصر آن، لازم بود افزون بر توجیه های منطقی خاص نظرات مبادی رفتار از مطالعات تجربی معمول در تحقیقات نظریه رفتار برنامه ریزی شده نیز استفاده گردد. برای این منظور در چند سال اخیر تعدادی از طرح های تحقیقاتی دانشجویان ارشد و دکتری با بکار گیری تمام یا قسمتی از این الگو اجرا گردید، که در این مطالعه ۱۱ مورد انتخاب و با انجام یک فرا تحلیل نسبت به تبیین عناصر هر یک از نظام های مذکور، و تایید و اعتبار یابی الگو اقدام گردید، که نتایج این بررسی رضایتبخش تلقی شد. لذا ضمن معرفی این نظریه و الگو به جامعه علمی کشور، توصیه میشود که محققین و پژوهشگران ایرانی با توجه به موضوع مورد تحقیق و دیگر شرایط، عناصر و عوامل ذیربط الگوی مطلوب خود را از الگوی "مهر" استخراج و مبنای کار مطالعاتی قرار دهند و با ارایه تجربیات میدانی و نقدهای عالمانه خود در روند تکاملی این الگو مشارکت فرمایند.

واژه های کلیدی: مبادی رفتار، نظریه رفتار برنامه ریزی شده، تغییر رفتار، عوامل شکل دهنده رفتار.

^۱ استاد بخش ترویج و آموزش کشاورزی دانشگاه شیراز

مقدمه

رفتار و اعمال انسان مبتنی است بر مقدمات یا علت هایی که آنها را مبادی رفتار گویند. بعبارت دیگر، هر رفتاری که از انسان سر می زند بر پایه مقدمات و عواملی قبل از بروز آن استوار است. شناخت آن مقدمات و شرایط در پیش بینی پذیری رفتار بسیار کمک می کند. بگونه ای که می توان با فراهم کردن آن شرایط، مقدمات بروز رفتار خاصی را از فرد یا گروهی از افراد انتظار داشت. مثلاً در غرب برای اینکه افراد جامعه کالای خاصی را خریداری کنند، یا در انتخابات به فردی رأی دهند، یا نسبت به یک جریان فکری و سیاسی موضع مثبت یا منفی اتخاذ نمایند مقدمات مربوط به آن موضوع را بررسی و با دستکاری و آماده سازی شرایط لازم، افراد را به سمت رفتار مورد نظر سوق می دهند. در این صورت حتی فرد تصور نمی کند که چگونه جریانی وی را به این رفتار متمایل کرده است. کاربرد مثبت و مفید آن نیز رایج است، از جمله در تربیت و پرورش گروههای مختلف اجتماعی، در ترغیب افراد به انجام رفتار حسنه و اعمال نیک و غیره. لذا با توجه به کاربرد نظریه های مختلفی که در این راستا مطرح شده -بویژه در آموزش و ترویج کشاورزی و پژوهش های مربوطه -این مطالعه با هدف بررسی منابع اسلامی و بومی و همچنین منابع علمی روز نسبت به ارایه یک نظریه و الگوی جامع متناسب با فرهنگ اسلامی - ایرانی و با تاکید بر کاربردی بودن در برنامه های آموزشی و پژوهشی ترویج و آموزش کشاورزی طراحی و اجرا گردید. در این نوشتار پس از معرفی و بحث مختصری از برخی منابع از دیدگاه اندیشمندان مسلمان، به نقد کوتاهی از دو نظریه مطرح غربی پرداخته و سپس نظریه "مبادی هدایت رفتار" (مهر) عرضه و شرح داده می شود.

روش شناسی

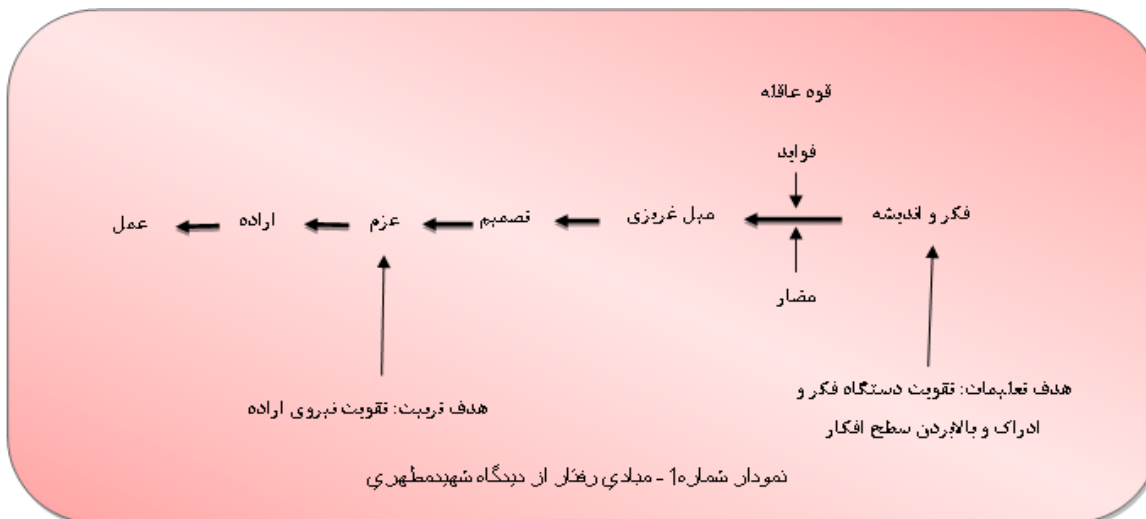
متناسب با اهداف این تحقیق از روش های اسنادی و کتابخانه ای در جمع آوری داده ها و اطلاعات مورد نیاز استفاده شد. الگوی مقدماتی با بهره گیری از منابع بومی -اسلامی و اصول الگوسازی و نظریه پردازی طراحی و با لحاظ کردن عوامل و عناصری مناسب که از مرور منابع خارجی بدست آمده بود تکمیل گردید. سپس با انتخاب هدفمند، ۱۱ رساله و پایان نامه دانشجویان دوره های عالی که بطور کامل یا تا حدی از الگوی مبادی هدایت رفتار در تحقیق خود استفاده کرده بودند، مورد واکاوی و یافته های مرتبط با این پژوهش از آنها استخراج و ثبت گردید. سپس با انجام فرا تحلیل نسبت به اعتبار یابی روابط بین متغیرها و تأیید الگو اقدام شد.

نظرات اندیشمندان مسلمان پیرامون مبادی رفتار

از دیرباز علما و اندیشمندان مسلمان پیرامون چگونگی شکل گیری رفتار و عوامل موثر بر آن تحلیل و نکات ارزنده ای ارائه نموده اند. در این بخش به طور مختصر به برخی از آن نظرات اشاره می شود.

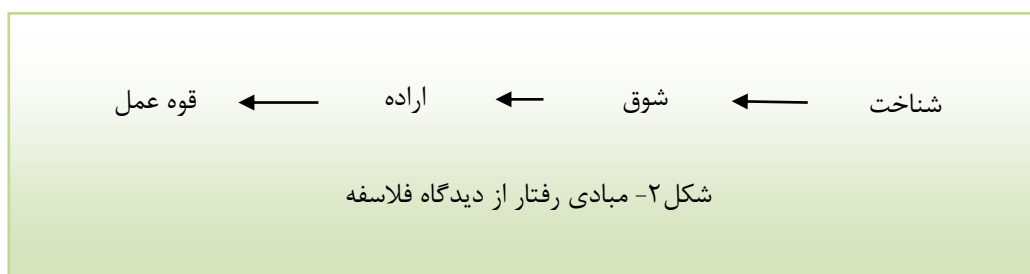
استاد شهید مطهری (۱۳۸۷) اعمال انسان را به غیر ارادی (طبیعی) و ارادی تقسیم کرده و اعمال ارادی را مبتنی بر نیروی عزم و اراده دانسته و قوه تمیز و تشخیص و قوه اراده و تصمیم را در تکوین اعمال ارادی دخیل می داند. ایشان آزادی انسان در انتخاب همراه با عملکرد قوه عقل که مسئولیت تمیز دادن نیک و بد یا خیر و شر را داراست مورد تاکید قرار می دهند. همچنین، دخالت غرایز (مانند محرک های انگیزشی طبیعی)، اثرگذاری عادات، تفاوت های فردی (آیه ۸۴ اسرا) را نیز در این راستا موثر می دانند. ایشان پیرامون چگونگی شکل گیری رفتار می فرمایند (نمودار ۱):

"هر کاری را که انسان با اختیار خودش انجام میدهد مثل راه رفتن و غذا خوردن و سخن گفتن و غیره اینها، ابتدائاً مرحله ای در باطن و ضمیر طی می کند تا به مرحله عمل می رسد، یعنی اول فکر و اندیشه این کار در ضمیر پیدا می شود و بعد میل غریزی تحریک می شود و پس از آن به مرحله عزم و تصمیم و اراده می رسد و منجر به عمل می شود".

در بررسی رفتار بویژه مبادی آن علل بروز رفتارهای تعریف شده نیز مورد واکاوی قرارمیگیرد. در این رابطه برخی از اندیشمندان (اکثراً فلاسفه) مبدأ رفتار را نفس انسان می دانند یعنی از طریق قوای انسانی کارها به انجام می رسد. ولی علمای اخلاق صفات را که در اثر تکرار رفتارها به صورت ملکه در می آید، و روانشناسان انگیزش را مبدأ رفتار معرفی می کنند. موسوی نسب (۱۳۹۳) در نهایت هر سه رویکرد را در ایمان که هم بعد شناختی و گزایشی را شامل و هم متأثر از اخلاق بوده تا اراده و شوق انسانی را هدایت کند جمع بندی و معرفی می نمایند.

موسوی نسب (۱۳۹۳) نظرات فلاسفه را پیرامون فرایند مبادی رفتار به شرح زیر خلاصه می کند: وقتی می خواهیم کاری را انجام دهیم، ابتدا آن را تصور می کنیم و سپس فوایدش را تصدیق می کنیم. همه اینها علم و آگاهی است. در کنار اینها، یک کیف یا حالت نفسانی دیگر در نفس ما تحقق پیدا می کند و آن "میل و شوق" است که پس از تصدیق به فایده مندی، رفتار مورد نظر حاصل می شود. به دنبال میل و شوق، اگر شرایط برای عمل آماده باشد شوق مؤکد می شود و اراده به انجام رفتار تعلق می گیرد. قوه عامل عضلات را به حرکت در می آورد و در نتیجه، رفتار صادر می شود. این فرآیند را می توان در نمودار زیر خلاصه کرد.

استاد طلعتی در مصاحبه حضوری با مؤلف، نظرات علامه شیخ محمد رضا مظفر از کتاب اصول فقه مظفر (۱۳۸۶) پیرامون شکل گیری اراده را به شرح زیر توضیح داده اند:

"امر فعل امر است، هر امری که صادر می شود از اراده امر نشأت گرفته است، و این اراده مسبوق است به شوق. شوق ایجاد شده برای انجام یک رفتار تشدید می شود مانند گرمایی که مرتباً به آب می رسد تا بالاخره به درجه جوش برسد، و در این حالت شوق مؤکد شکل گرفته که موجب بروز اراده برای انجام کاری می شود."

مصباح و گرایبی (۱۳۸۹) نظرات فلاسفه بویژه ملاصدرا را در بحث معرفت نفس با تبیین مبادی افعال اختیاری انسان و چگونگی صدور فعل، واکاوی نموده اند که خلاصه ای از نوشتار آنان به شرح زیر است:

"انسان موجودی مختار است و در تحقق افعالش تصمیم و اراده او تاثیرگذار است و آدمی این را با علم حضوری در می یابد... فعلی اختیاری شمرده می شود که ناشی از دو عضو علم و حب باشد. آنچه این مهم را برای انسان فراهم می کند، از طرفی وجود قوای ادراکی و قوای شوقی در نفس انسانی، و از طرف دیگر امیال و گرایش های فطری در وجود اوست... در انسان کمالات و استعدادهایی است که تشنه به فعلیت رساندن آنهاست... لذا پیش از کار، آن را تصور و مفید کمال بودن آن را تصدیق می کند. به دنبال تصدیق به مفید بودن، شوق به انجام آن کار در نفس پدید می آید و در صورت شدت یافتن شوق، آن را اراده می کند و پس از اراده قوای عامل که حرکت دهنده عضلات هستند، فعل را انجام می دهد". بنابراین مراحل انجام افعال ارادی به گونه زیر است:

تصور فعل ← تصدیق ← شوق ← شوق مؤکد ← اراده فعل

شکل ۳- مبادی رفتار از دیدگاه ملاصدرا

صدرالمتألهین شیرازی مبادی افعال اختیاری انسان را چنین برمی شمرد: "تصور فعل و مراحلی که بعد از آن ظاهر می شوند که عبارتند از اعتقاد به وجود منفعت در آن فعل، سپس برانگیخته شدن شوق از قوه شوقیه، سپس تاکید و شدت یافتن آن شوق تا جائی که اجماع که اراده نامیده می شود، حاصل شود، مبادی افعال ارادی قصدی در ما هستند" (مصباح و گرائی، ۱۳۸۹).

علامه طباطبایی در این زمینه، بعد از مقدماتی می فرماید: "مبادی فعل ارادی در ما، علم و شوق و اراده و قوه عامله محرکه است و این مطلب را می توانیم در وجود خود، در مورد افعال ارادی بیابیم (همان).

از دیدگاه امام خمینی (ره) هر کار و عمل اختیاری که از انسان سر می زند پیش از بروز ابتدا به گونه ای مورد تصور واقع و فایده آن عمل تصدیق می شود. اگر آن کار و عمل موافق با میل نفسانی باشد نسبت به آن شوق ایجاد شده که شدت مرتبه شوق با شدت موافق بودن آن کار با میل نفس تناسب مستقیم دارد. پس از آنکه شوق در فرد پیدا شد چه بسا که آن کار را اختیار می کند و تصمیم می گیرد که انجامش دهد و اگر با میل او موافق نباشد، اما عقل او تشخیص دهد که انجام دادن آن کار به صلاح نزدیک تر است تصمیم بر انجامش می گیرد. از نظر امام (ره) اراده به معنای شوق مؤکد نیست بلکه یک حالت تصمیم گیری متصل به صدور کار و عمل است. با وجود تفاوت های شکلی محتوایی در نظرات مختلف می توان دیدگاه کلی اندیشمندان مسلمان پیرامون مقدمات و مبادی هر عمل و رفتار را در بیان زیر بطور خلاصه دید.

برنجکار (۱۳۹۳) در تحلیل جایگاه اراده بر مبادی عمل به نظر برخی از علما پیرامون فرآیند شکل گیری فعل و عمل چنین اشاره می کند که انسان ابتدا فعل را تصور می کند، پس از آن، فایده ای را که از فعل به او می رسد تصدیق می کند. این تصدیق، شوق انسان را به انجام فعل بر می انگیزاند. اگر این شوق قوی باشد، اراده صادر میشود، قوه محرکه عضلات بکار می افتد و فعل تحقق مییابد.

نقدی بر نظرات اندیشمندان مسلمان:

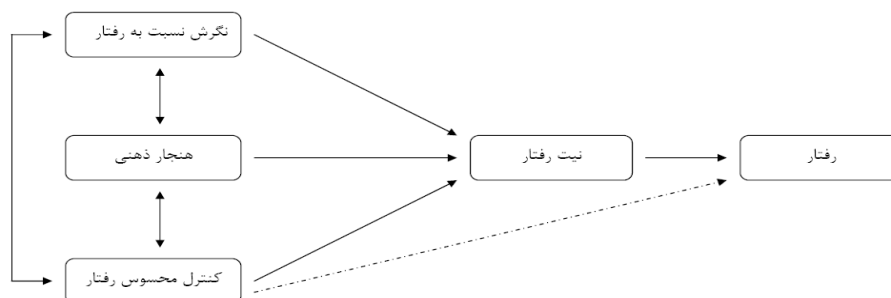
اندیشه گذشتگان پیرامون مبادی رفتار برخوردار از جامعیت و عمق علمی است، لکن در محافل دانشگاهی شناخته شده نیست. بی اطلاعی از این منابع غنی و گرانبها که اکثراً مبتنی بر وحی و حدیث بوده و طی قرون با تحلیل متفکران اسلامی پالایش و تکامل یافته است ناشی از عدم تلاش روانشناسان و اساتید علوم تربیتی برای دسترسی و بهره گیری از این منابع و از سوی دیگر عدم عرضه کاربردی آن اندیشه ها در شرایط روز به جامعه، موجب محروم ماندن و عدم توسعه کمی و کیفی این نظرات شده است.

از سوی دیگر هر چند این نظریه ها بر تحلیل های منطقی استوار است، ولی از تجربیات میدانی در شرح و تفصیل آنها استفاده نشده است. این نظریه ها معمولاً با عامل شناخت (تصور) شروع می شود ولی اینکه چه شرایطی و چگونه موجب بروز این تصور می شود مسکوت است. نکته دیگر چگونگی تشدید شوق و تبدیل آن به شوق مؤکد و نهایتاً اراده و تأثیر گذاری سایر عوامل تقویت کننده مساعد و یا موانع کندکننده و سهم هر یک از این عوامل در بروز رفتار بحثی نشده است و گزارشی از استفاده عملی از این نظریه ها مشاهده نگردیده است.

واکاوی نظریه رفتار برنامه ریزی شده

نظریه رفتار برنامه ریزی شده (TPB) در دهه ۱۹۸۰ به عنوان شکل تکامل یافته نظریه "اقدام منطقی" (TRA) که توسط آیزن و فیشبین در سال ۱۹۷۵ مطرح شده بود ارایه گردید. این دو نظریه که انتظار توانایی پیش بینی "رفتار" بر اساس مقدمات و شرایط ما قبل رفتار از آنها می رود، مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته است. نظریه TRA معتقد بود که رفتار منحصراً تحت تأثیر قصد و نیت است. این نظریه فقط محدود به رفتارهای ارادی می شد و لذا رفتارهایی که نیازمند مهارت، منابع، و فرصت ها باشند در این نظریه مورد توجه نبوده و براحتی نمی توان براساس آن رفتاری را پیش بینی نمود. فرض اولیه این بود که افراد آگاهانه و به صورت داوطلبانه رفتار خود را بروز می دهند، که مطالعات بعدی نشان داد که تمام عوامل موثر بر رفتار، داوطلبانه و در کنترل فرد عامل نمی باشد. این امر موجب اضافه شدن عنصر دیگری به این نظریه تحت عنوان کنترل رفتار درک شده (PBC) گردید و نظریه رفتار برنامه ریزی شده نامیده شد. این نظریه توانایی پیش بینی رفتارهای عمدی و ارادی که با برنامه ریزی اولیه بروز می نمایند را می تواند داشته باشد.

فیشبین (۱۹۹۳) رفتار ارادی را بر اساس و پایه نگرش و سپس شکل گیری نیت و قصد معرفی می کند. ایشان مولفه درک انسان از توانمندی و کنترل رفتار خود (PBC) را نیز به مدل رفتاری اضافه کرد که در آن فرد بر اساس توانمندی خود به تحلیل میزان سهولت و سختی رفتار پیش رو می پردازد. مولفه دیگری که آیزن و فیشبین به مدل اضافه کردند هنجارهای ذهنی بود که در آن فرد تا چه حد اعتقاد دارد و اهمیت می دهد به دیدگاه دیگران که خود بایستی یا نبایستی در رفتار مورد نظر ورود پیدا کند (نمودار شماره ۴).

شکل ۴- تئوری رفتار برنامه ریزی شده

قبل از واکاوی نظریه " رفتار برنامه ریزی شده " بایستی تلاش نظریه پردازان در توسعه و نشر آن نظریه را مورد تمجید و تقدیر قرار داد؛ بویژه به همراهی جمع کثیری از محققین که ابعاد و مولفه های آن نظریه را در زمینه های مختلف اجتماعی (پزشکی، تجارت و خرید و

علوم رفتاری) با مطالعات میدانی و یا نقدهای عالمانه کمک به ارتقاء کیفی آن کرده اند، بایستی ارج نهاد (Bayard & Jolly, ۲۰۰۷; Wauters, ۲۰۱۰; Clark & Finley, ۲۰۰۷; Lynne, ۱۹۹۵). آنچه در این نوشتار مطرح می گردد برای رد یا تضعیف نظریه فوق نیست بلکه برای درک عمیق تر به منظور طراحی یک نظریه و الگوی بومی مفیدتر است.

اسنیهوتا (۲۰۰۹) نظریه کنش منطقی را مورد واکاوی قرار داده و معتقد است سهم اندکی در دستاوردهای علمی در علوم تغییر رفتار داشته است، که بیشتر بدلیل عدم ارایه وسیله و راهکاری برای تغییر بعد شناختی ویا ضعف در عرضه فنون تغییر رفتار می باشد. در نقد نظریه رفتار برنامه ریزی شده نکات بسیاری مطرح شده و می توان گفت که در این مختصر به گوشه ای از آن ها اشاره می شود. درضمن آیزن (۱۹۹۱) خود نیز به برخی از نارسایی های نظریه اش اذعان داشته و آمادگی خود را برای پذیرش پیش بینی کننده های دیگر رفتار را اعلام داشته است.

کانر و آرمیتاژ (Conner and Armitage, ۱۹۹۸) پس از یک مرور و فراتحلیل بر تحقیقات انجام شده در زمینه " نظریه رفتار برنامه ریزی شده" معتقدند که گرچه برخی به قدرت پیش بینی این نظریه تاکید دارند لکن گزارش ها حاکی از آن است که عوامل موثر بر قصد و نیت حدود ۴۱ درصد از تغییرات، و عوامل موثر بر رفتار ۳۴ درصد از تغییرات را تبیین می کنند و سپس ایشان اضافه می کنند که تحقیقات انجام شده بر اساس ارائه دیدگاه آرمودنی ها بوده که اگر بر اساس بعد علی معلولی موضوع دنبال شود میزان های فوق ضعیف تر نیز خواهند بود و لذا عواملی که بقیه تغییرات را معرفی کنند شناخته نشده و این نظریه در معرفی آنها نارسا است. محققین مذکور معتقدند که اکثر آزمون ها و فرم های تحقیقاتی تهیه شده برای سنجش و تحلیل فرآیند نیت-رفتار بر مبنای همبستگی استوار است و توانمندی تاثیر سنجی علی معلولی را ندارد. این محققین (Armitage & Conner, ۲۰۰۱) در یک مطالعه با روش فرا تحلیل روی ۱۸۵ تحقیق مستقل که از نظریه رفتار برنامه ریزی شده استفاده شده بود دریافتند که هنجارهای ذهنی پیش بینی کننده ضعیفی برای نیت به انجام کار است. پژوهشگران دیگری (Davies et al., ۲۰۰۲) به نارساییهایی که محققین دیگر در نظریه های TPB و TRA یافته اند اشاره داشته و در تحقیق خود نیز دریافتند که نیت نمیتواند پیش بینی کننده رفتار باشد.

از ضعف های دیگر نظریه "رفتار برنامه ریزی شده" ارتباط باورها با نیت و رفتار است. باورهای بسیار متنوعی وجود دارد که نمی توان تمامی آن ها را برشمرد و در مدل دخالت داد. فیشبین و آیزن (۱۹۷۵) بین ۵ تا ۹ باور بارز و شفاف را پیشنهاد می کنند ولی تشخیص و تعیین باورهای عمده و بارز کاری ساده نیست. افزون بر آن اکثر آزمون ها در حیطه شناختی مطرح می شود در حالیکه نگرش و باور در حیطه عاطفی مطرح اند و سنجش آنها کار مشکلی است. بدیهی است که عادت ها و تجربیات گذشته بر بروز هر رفتار موثر است که در نظریه رفتار برنامه ریزی شده به نحو مشخصی گنجانده نشده است.

- ایگلی و چایکن (Eagly and Chaiken, ۱۹۹۳) معتقدند که در نظریه رفتار برنامه ریزی شده به طور وضوح رابطه بین نیت و رفتار تبیین نشده، و فقط صرفاً به وجود همبستگی پرداخته که آن هم در حد ضعیفی (مثلاً ۳۸ درصد) وجود دارد.

- از مؤلفه های عمده نظریه رفتار برنامه ریزی شده «کنترل رفتار درک شده (PBC) می باشد که عبارت است از این که فرد تا چه حد در خود احساس قدرت می کند که بر رفتار مطلوب و مورد نظر تسلط و کنترل دارد. این مؤلفه خود تحت تاثیر سازه هایی است؛ چون درک از توانمندی خویش بر کنترل و مدیریت عملیاتی کردن رفتار، درک از سختی و سهولت رفتار مورد نظر با توجه به توان فرد، و درک از کفایت و اعتمادی که فرد در خود احساس می کند. برخی از محققین این سازه ها را مورد مطالعه قرار داده اند و نقش آنها را در پیش بینی احتمال بروز رفتار واکاوی کرده اند، مثلاً کرافت و همکاران (Kraft et al., ۲۰۰۵) در تحقیق خود اشاره دارند که در نقش «کنترل رفتار درک شده» به عنوان پیش بینی کننده نیت و قصد بیش از حد اغراق شده است در حالی که نقش نگرش با اهمیت کمتری مورد توجه قرار گرفته است. اینان معتقدند که PBC یک مؤلفه چند بعدی است که نمی توان از آن بعنوان یک سازه در فرآیند پیش بینی رفتار در نظریه رفتار برنامه ریزی شده (TPB) نام برد.

- از نقدهای دیگری که بر نظریه رفتار برنامه ریزی شده مطرح گردیده مواردی چون: هنجارهای اخلاقی که واقعاً فرد در انتخاب رفتار «خوب و بد» آن را مورد توجه قرار می دهد و در نظریه به طور مستقل و شفاف لحاظ نگردیده است.

- از آنجا که از زمان بروز و احساس نیاز تا زمان ظهور رفتار مدتی سپری می شود و گذر زمان بر نگرش و مآلبر نوع و شدت رفتار تاثیر خواهد گذاشت، این امر در تئوری مذکور مغفول مانده است.

- در نظریه رفتار برنامه ریزی شده بایستی چگونگی بهره گیری از فرصت ها، عوامل مساعد و امکانات لازم که در به انجام رسیدن رفتار مؤثرند مورد توجه قرار گیرد. عواملی چون تلاش عامل یا عاملین، تعهد و جدیت، استمرار و مداومت برنامه، صبر و پشتکار، لحاظ کردن تفاوت های فردی و ویژگی های تیپ های مختلف شخصیتی، و غیره نیز دخالت دارند.

- در فرآیند انتقال از نیت به رفتار، توجهی به عوامل مزاحم، مشکلات اجرایی، و موانع واقعی در نظریه نشده است. در صورتی که این عوامل، بروز رفتار را کند یا غیر محتمل کرده و در پیش بینی رفتار بسیار مؤثرند.

- و بالاخره تلاش نظریه پردازان TPB این بوده است که با تجربیات میدانی صحت و کارایی نظریه را اثبات کنند. مثلاً امر بدیهی رابطه قصد و نیت با رفتار؛ که مسلم است هیچ رفتار ارادی بدون هدف و نیتی محقق نمی شود. لکن با محاسبه همبستگی های آماری سعی بر اثبات منطقی بودن یا علمی بودن نظریه را دارند. در این خصوص، توجه به دیدگاه اندیشمندان مسلمان ما را به جامعیتی عمیق تر رهنمون می سازد. نکات زیر برداشتی از منابع مذکور (مصباح یزدی، ۱۳۷۶) در این خصوص است:

"دانشمندان غربی آنچه (مبادی رفتار و حالات و ملکات نفسانی) که قابل آزمایش و تجربه حسی و اندازه گیری نباشد را از موضوع روانشناسی خارج دانسته و برخی از آنان این مباحث را به فلسفه علم نفس مرتبط کرده اند. در صورتی که در هر بحث یا موضوع اگر باور یقین از هر طریق چه حسی یا غیر آن حاصل آید نتیجه آن باور علم است و علمی".

اگر بتوان پدیده ای را با اطلاعات حسی و یا منابع دیگر شناخت (عقل، شهود و وحی) تبیین کرد و مورد بهره برداری قرار داد، کاری است موجه و عقلانی.

نظریه مبادی هدایت رفتار (مهر)

تعریف:

شکل گیری و بروز هر رفتار مقدمات و مبناهایی دارد که از درک فاصله بین وضعیت فرد با مطلوبی که متأثر از عوامل محیطی و شرایط روانی او است آغاز شده و راهبردی اجمالی برای رفع این فاصله تصور می گردد. این تصور در تعامل بین دو نظام شناختی و احساسی - انگیزشی فرد متحول و تکوین یافته تا در زیر نظام عقلی شرایط عملی بودن و عوامل و معیارهای مؤثر را واکاوی و نهایتاً رفتار پاسخگو به فاصله درک شده معین گردد. رفتار تعیین شده متأثر از شدت شوق به انجام رسیدن، شکل گیری اراده و نیت را موجب گشته که با فراهم شدن شرایط لازم محیطی، منجر به بروز رفتار خواهد شد.

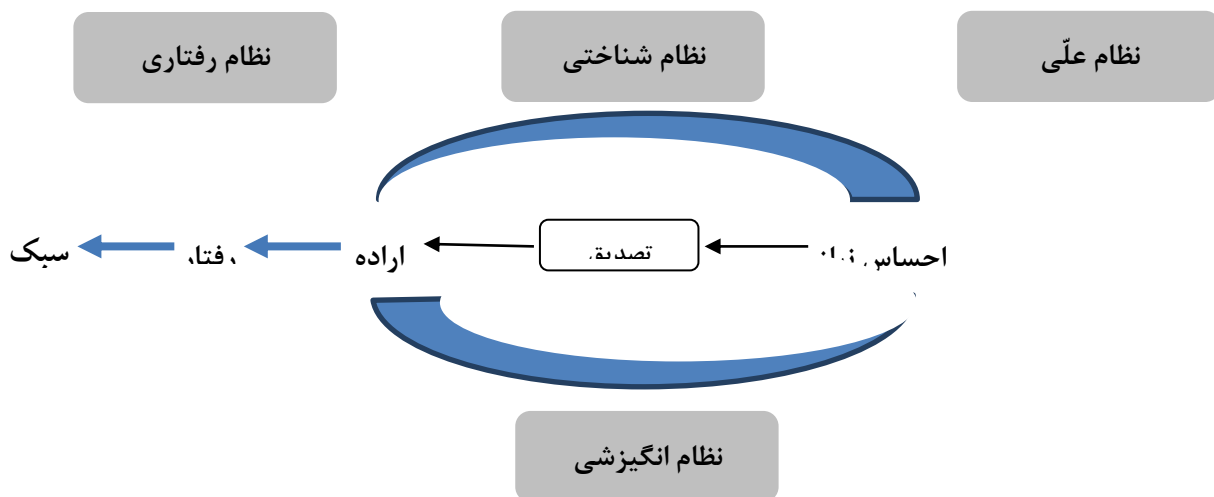
پیش زمینه های نظریه مهر

هر نظریه معمولاً با فرض هائی چند و ذکر محدوده و محدودیت هائی ارائه می گردد. برخی از این پیش فرض ها برای نظریه مهر بشرح زیراند:

- نظریه های مبادی رفتار هیچگونه پیش بینی از بروز رفتار مورد نظر ندارد و در نظریه رفتار برنامه ریزی شده نیز براساس فراتحلیل صورت گرفته می توان حدود ۳۵ درصد بروز رفتار را پیش بینی کرد. در این نظریه نیز انتظار میرود این توانمندی به بالای ۵۰ درصد افزایش یابد، لکن نبایستی انتظار پیش بینی بالاتر از ۷۰ درصد از آن را داشت. این امر ممکن است دلیل وجود عوامل مزاحم و موانعی که طی زمان در مسیر عملی شدن اراده تا بروز رفتار مطرح شده و یا تأثیرگذاری عوامل مساعدی باشد که بنحو مطلوب وارد معادله نمیشوند.

موسایی (۱۳۷۴) چنین پدیده ای را ناشی از ماهیت نظام های اجتماعی میدانند که برخلاف نظام های طبیعی که با مشخص بودن شرایط و عوامل مقدماتی میتوان برآورد کرد که چه نتایجی حاصل میشود، ولی در نظام های اجتماعی روابط افراد متأثر از اختیار و اراده آنهاست و اختیار و عدم حاکمیت جبر بر اراده انسان به عدم قطعیت در پیش بینی نوع و شدت رفتار می انجامد.

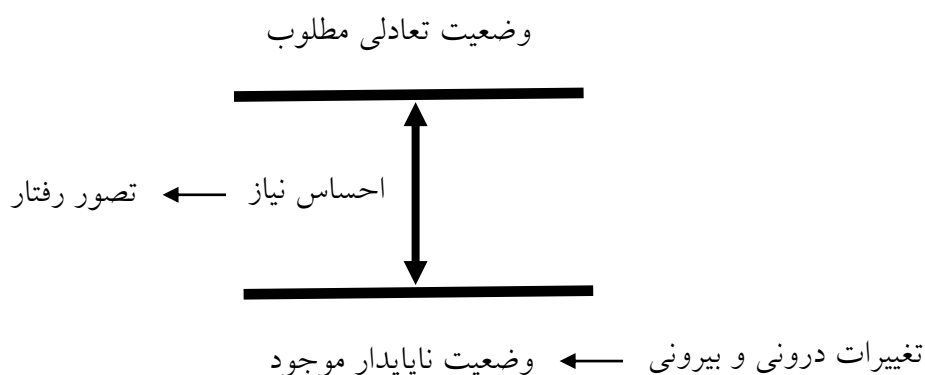
- این نظریه از نظرات و دیدگاه های اندیشمندان مسلمان بهره فراوان برده و در تکمیل و طراحی از نظریه TPB نیز استفاده کرده است، ولی در قسمت هائی مانند اولین مرحله طرح نیاز و غیره براساس مطالعات و تجربیات شخصی ارائه دهنده تکمیل گردیده است.
 - این نظریه نه صرفاً تجربی بوده که صحت و کارآئی آن منحصرأ با سنجش همبستگی بین مؤلفه های مربوط تأیید گردد (مانند نظریه TPB) و نه فقط منطقی است که با استدلال، روابط بین مؤلفه ها مورد قبول واقع شود. بلکه از هر دو رویکرد در طراحی نظریه استفاده و در عمل بکار گرفته شده است.
 - کارآئی هر نظریه به جامع بودن آن از یک سو و سادگی استفاده و قابلیت سنجش آن بستگی دارد. لذا از گنجاندن تمام عوامل و سازه های ممکن (که معمولاً در شکل گیری و بروز رفتارهای انسانی بسیارند) برای سهولت در استفاده عملی از نظریه «مهر» پرهیز شده است.
 - هر یک از مؤلفه ها و عناصری که در پیش بینی بروز رفتار شناخته و معرفی میشوند از مفاهیم علمی و پشتوانه تحقیقاتی متنوعی برخوردارند، و در این نوشتار منحصرأ مطرح و بایستی در مطالعات بعدی هر یک بطور مستقل و همچنین در ارتباط با سایر عناصر و با دیدی کلان نگر مورد بررسی ژرف و عمیق واقع شوند.
شرح نظریه مبادی هدایت رفتار
 - در این قسمت ابتدا شمائی کلی از الگوی نظریه "مهر" ارائه و سپس هر مؤلفه، نظام و زیر نظام های مربوطه تشریح خواهد شد. نمودار شماره ۵ بیانگر آن است که نظریه "مهر" شامل چهار نظام بشرح زیر می باشد:
- الف: نظام علی یا مقدماتی
ب: نظام شناختی
ج: نظام احساسی - انگیزشی
د: نظام رفتاری (ارادی - کنشی)

شکل ۵- الگوی کلی نظریه مبادی هدایت رفتار

الف - نظام علی

انسان و همچنین جهان پیرامونی در حال تغییر مستمر و پویایی است. تغییرات درونی و بیرونی در انسان ایجاد احساس عدم تعادل می کند. ولی گرایش طبیعی انسان بسمت تعادل و آرامش است، و مرتباً وی را به اقدام و تلاش برای رسیدن به کمال تعادل فرا می خواند. لذا احساس عدم تعادل (وضعیت موجود) با خواست و گرایش انسان به یافتن ثبات و تعادل (وضعیت مطلوب) فاصله ای دارد که آنرا «نیاز» می نامیم. این نیاز منشاء و مبداء اصلی حرکت و شکل گیری رفتاری است که انسان تصور می کند پاسخگوی رفع آن و رسیدن به وضعیت مطلوب باشد. مراتب در نمودار شماره ۶ ترسیم شده است.

شکل ۶- الگوی احساس نیاز

لذا رفتاری که بتواند نیاز عدم تعادل را رفع کند و انسان را به کمال مطلوب خود برساند در تعامل دو زیر نظام درونی (شرایط فردی) و بیرونی (شرایط محیطی) به تصور فرد در آمده و نطفه ی آن بسته می شود.

زیرنظام درونی یا شرایط فردی شامل تجربیات و عملکرد گذشته فرد در زمینه های مشابه، علائق، احساس توانمندی ها، آرمان ها، شرایط اقتصادی، هنجارهای ذهنی و گرایشی، گونه شناسی شخصیتی و خُلق و خوی، دانش، و مهارت ها و غیره می باشد.

زیرنظام بیرونی یا شرایط محیطی نیز مجموعه ای از شرایط جغرافیائی (آب و هوا وغیره)، اجتماعی، وضعیت اقتصادی جامعه، ساختاری و قانونی، فرهنگی، سیاسی و بطور کلی آنچه در زمینه مورد نظر در محیط پیرامونی در جریان باشد.

نکته: پس از احساس نیاز و تصور یک رفتار نسبتاً مناسب ابتدایی، دو نظام شناختی و احساسی -انگیزشی در تعامل با یکدیگر وارد عمل می شوند، که در این نوشتار هر کدام مستقلاً معرفی می گردد. این معنی توسط آیت ... مصباح یزدی (۱۳۹۱) بخوبی بشرح زیر تبیین گردیده است:

«افعال اختیاری انسان بطور کلی از هر یک از دو مبداء نفسانی به وجود می آید: (۱) بینش ها و شناخت ها، (۲) تمایلات و گرایش ها... این دو نوع مبداء نفسانی نسبت به انجام فعل دو اثر متفاوت دارند که یکی فقط روشنگری می کند و اثرش کشف واقعیت ها است، و دیگری تحریک کننده است و انسان را به طرف انجام کار بر می انگیزد که البته این انگیزش با حالات و کیفیاتی نفسانی مثل ترس و امید توأم است که در نتیجه در بسیاری از موارد به فعالیت بدنی منتهی میشود و در مواردی نیز صرفاً یک فعل درونی تحقق می یابد...».

ب - نظام شناختی:

در نظام شناختی فرد به تجزیه و تحلیل منطقی پیرامون موضوع پرداخته و سعی می کند مبتنی بر اطلاعات جمع آوری شده تصمیمی مناسب اتخاذ کند که چه کاری یا فعلی را انجام دهد. چگونگی عملیاتی کردن بهترین تصمیم و برنامه اجرایی مؤثر برای انجام رفتاری که پاسخگویی نیاز او باشد مورد توجه قرار میدهد. این نظام شامل دو زیر نظام فکری و عقلی می باشد.

زیر نظام فکری که پس از تجزیه و تحلیل و مقایسه وضعیت درونی فرد، با شرایط مطلوب خویش آغاز شده بود در این مرحله به تبیین نیاز می پردازد. از جمله اقدامات مهم در این مرحله کسب اطلاعات لازم، تحلیل و ریشه یابی، و بررسی رویکردی برای رفع نیاز است. لذا از عناصر و مؤلفه های مهم که می تواند در پیش بینی بروز رفتار مؤثر باشد درک نیاز است که در سایر نظریه ها مغفول مانده است. سپس فعل و رفتار پاسخگو به این نیاز مورد تصور فرد واقع شده و واکاوی های او اگر به مفید بودن این رفتار حکم دهد (تصدیق) تعامل با نظام انگیزشی و شوقی آغاز می گردد، و گرنه فرآیند در اینجا خاتمه و یا به بررسی رفتاری دیگر روی آورده میشود. نهایتاً در این زیر نظام فرد به تصمیم سازی و تصمیم گیری نسبتاً مشخص و تعریف شده ای می رسد. لذا از عوامل مؤثر دیگر در پیش بینی بروز رفتار، مشخص بودن اجمالی هدف و تصمیم فرد می باشد، و به عبارتی در این مرحله محتوای رفتار تعیین می گردد.

زیر نظام عقلی انسان آنچه را که از زیر نظام فکری نتیجه گیری شده و به نظام احساسی - انگیزشی و شوقی وی سپرده گشته و برای آن در این نظام شور و هیجان لازم برای عملی کردن رفتار مورد نظر را ایجاد کرده است مورد ارزیابی و عملیاتی شدن قرار می دهد (در بحث بعد عملکرد نظام احساسی - انگیزشی توضیح داده می شود). در زیر نظام عقلی تمیز مناسب از نامناسب، خوب از بد، مفید و مؤثر از غیر مفید و نامؤثر و غیره پیرامون رفتار مورد نظر با معیارها و شاخصه های متعددی مورد سنجش قرار می گیرد، و قالب رفتار شکل می گیرد. فارسی نژاد (۱۳۸۹) نظر فخر رازی را (المطالب العلیه ج ۳، ص ۹) اینگونه بیان میدارد که: "علم و ظن و اعتقاد به مصلحت راجح را داعی فعل، و علم و ظن و اعتقاد به مفسده راجح را داعی ترک میباشد." عبارت دیگر وقتی عقل (علم و ظن و اعتقاد) به مصلحت بودن را ترجیح میدهد به انجام فعل دعوت میکند، ولی اگر مفسده و زیان موضوع را بیشتر تشخیص دهد ترک انجام فعل را تایید خواهد کرد. فهرست برخی از این شاخصه های مؤثر در آماده سازی نیت و اراده برای شکل گیری و بروز رفتار که حاصل بررسی و مطالعات مختلف هستند بشرح زیر عرضه می گردند. لازم به ذکر است که در بررسی های تحقیقاتی برای پیش بینی بروز رفتار حسب مورد ممکن است چند شاخصه بعنوان پیش بینی کننده رفتار انتخاب گردد:

۱- فایده مندی و نافعیت فعل مورد نظر

۲- امکان پذیری و اجرایی بودن

۳- میزان سهولت و سختی پیاده سازی رفتار

۴- توانمندی و آمادگی فرد برای رفتار (توانمندی های فیزیکی، جسمی، روانی، اقتصادی، مهارتی، دانشی، و غیره و زیر بخش های هر کدام، بطور مثال توانمندی مهارتی به سرعت، دقت، وسعت عمل و غیره؛ و توانمندی فیزیکی به فراهم بودن منابع و فرصت و زمان)

۵- عادات و تجربیات گذشته؛ سوابق رفتار

۶- آزمون پذیری

۷- مشاهده پذیری

۸- تطابق با فرهنگ جامعه یا هنجارهای اجتماعی

۹- هماهنگی با ارزش ها و معیار های اخلاقی

۱۰- سازگاری با قوانین و ضوابط ساختاری - تشکیلاتی

۱۱- خطر پذیری: خوف ممدوح با پیش بینی موانع و مشکلات و امیدواری منطقی با پیش بینی دستاوردها، موفقیت ها و عوامل مساعد.

۱۲- تناسب با ویژگی های فرد عامل بویژه شاکله و گونه شناسی شخصیتی - رعایت تفاوت های فردی و تیپ شناسی

۱۳- علو همت و بلند پروازی

۱۴- دوراندیشی و آینده نگری

ج- نظام احساسی - انگیزشی و شوقی:

همگام با نظام شناختی در انسان نظام احساسی و عاطفی وی نیز فعال است و کنش فرد از تعامل و هماهنگی این دو نظام شکل می‌گیرد. این نظام شور و هیجان و فشار برای عملیاتی کردن فعل مورد نظر را ایجاد می‌کند. از آنجا که مهمترین عملکرد نظام عاطفی در بُعد انگیزشی است در این الگو به همین نام معرفی گردیده است. پس از احساس نیاز، زمینه لازم برای شکل‌گیری شوق و میل فرد برای رفع نیاز ایجاد می‌شود. با تأثیر پذیری از نظام شناختی که فایده‌مندی رفتار را تأیید می‌کند در نظام احساسی-انگیزشی این شوق رشد و مسیر افزایشی را طی می‌نماید. دل و احساسات فرد برای انجام دادن رفتار به توجیه و غلبه بر خوف مذموم که محصول دل‌نگرانی از مشکلات اجرائی است و نگرش منفی متأثر از سوابق و ناکامی‌های گذشته پرداخته و امیدواری و رجاء را القاء می‌کند. و لذا شوق فرد مرتباً زیاد شده بویژه با برخورداری از روحیه صبر و پایداری، پشتکار، و مشوق‌های چهارگانه که در ترکیبی متنوع برای هر رفتار نیز وارد عمل شده، و هر کدام بر تحریک شوق ایجاد شده می‌افزایند. این مشوق‌ها عبارتند از مشوق‌های زیستی، هویتی، کامرانی، و آرمانی. و نهایتاً با تلقین نظام انگیزشی به امیدواری و مثبت‌اندیشی شوق اولیه مرتباً تشدید شده تا به حد کمال خود میرسد که اصطلاحاً شوق مؤکد نامیده می‌شود.

د- نظام رفتار ارادی - کنشی

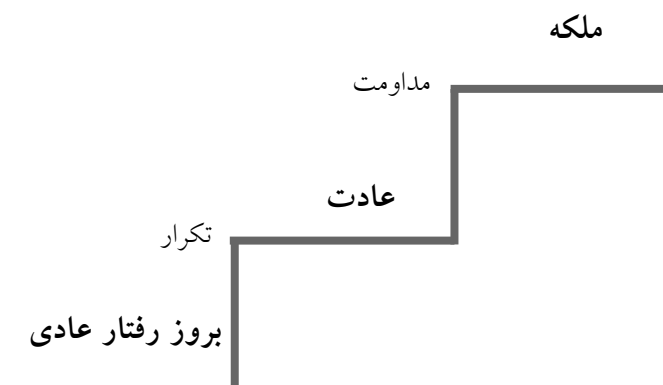
پس از آنکه رفتار مطلوب در نظام شناختی مشخص و از طریق نظام احساسی - انگیزشی شوق لازم برای بروز آن بوجود آمد اراده و نیت فرد از ترکیب این دو محصول شکل می‌گیرد. این نظام به دو زیر نظام بروز رفتار، و پایداری رفتار تقسیم می‌گردد. زیر نظام بروز رفتار ارادی با فعال شدن اراده و سپس با تأثیرگذاری عواملی چون توکل، و سرعت عمل (عجله و شتابزدگی یا وقار و تأمل) اراده جزم شده و موجب حرکت قوا گشته و در نتیجه رفتار مورد نظر تحقق می‌یابد (بروز رفتار). مفهوم نزدیک به توکل، خطر پذیری (ریسک) است که در فرهنگ اسلامی و بومی ما جایگاه بسیار مؤثری در بروز رفتار دارد. پیرامون توکل بحث و نظر بسیار است لکن بررسی نقطه نظرات استاد اخلاق ملا احمد نراقی (۱۳۹۲) میتوان بطور خلاصه چنین جمع‌بندی نمود:

توکل یعنی باور و اعتماد داشتن به خداوند آگاه، مهربان، و توانا که پس از آنکه انسان در راستای هدف معقول، حد اکثر امکانات و توانمندی‌های خود را بکار گرفت، به نتیجه رسیدن تلاش خود را امیدوارانه از خداوند طلب میکند. این امر مبتنی است بر این باور که خداوند (۱) از هدف، برنامه، اقدام و تلاش بنده آگاه بوده؛ (۲) با لطف و مهربانی که نسبت به بنده دارد آنچه را مصلحت میدانند؛ (۳) با قدرت مطلق خود به انجام خواهند رساند. این روحیه، امیدواری فرد را ارتقاء، با صبر و پشتکار بیشتر سختی‌های کار را کاهش، و احتمال موفقیت را افزایش می‌دهد. لذا با افزایش توکل که عاملی مثبت و سازنده است می‌توان در افراد احتمال بروز رفتار را بیشتر نمود، و این عنصر در دیگر نظریه‌ها مغفول است.

زیر نظام پایداری رفتار که در صورت تکرار کلیه شرایط و بروز مکرر رفتار ابتدائی، حالت عادت مطرح و اگر طی مدت طولانی این رفتار عادت شده مستمراً بروز کند بنحوی که هر دو نظام شناختی و احساسی - انگیزشی به راحتی فرآیند شکل‌گیری اراده و عمل را دنبال نمایند رفتار بصورت ملکه برای فرد در می‌آید.

رفتار ابتدائی و ساده در برنامه‌های تربیتی و هدفمند مدنظر نیستند، بلکه اهمیت اینگونه مطالعات در بررسی چگونگی پیدایش و دوام رفتار هائی است که استمرار داشته و بتوان به پیش بینی و مشاهده مکرر آنها متکی بود. ضمناً بین رفتاری که عادت یا ملکه فرد شده با رفتارهای غیر ارادی تمایزی است که در محدوده این نوشتار نمی‌گنجد. در صورتی که این خوی در جامعه‌ای (۱) فراگیر، (۲) استمرار، و (۳) تثبیت یابد به سبک زندگی آن جامعه تبدیل میشود، که ضمن داشتن ارتباط ارگانیک با این نظریه نیازمند تحلیل عمیق و مستقل می‌باشد.

فرآیند تکاملی رفتار، عادت، به ملکه (سبک زندگی) در نمودار شماره ۷ عرضه شده و اشاره می‌گردد برخی این جریان را خُلق و خوی نامیده و تحت عنوان‌هایی چون روحیه، شاکله، و یا هویت مورد بحث قرار داده‌اند.

شکل ۷- فرایند تکاملی رفتار (پایداری رفتار)

اعتبار سنجی الگوی "مهر"

روابط بین برخی از عناصر الگوی "مهر" در سایر الگوها از جمله نظریه رفتار برنامه ریزی شده نیز حضور داشته و مورد سنجش قرار گرفته است. لکن ضرورت دارد که با توجه به فرهنگ بومی این بررسی دنبال و در صورت تایید عناصر و سازه های مؤثر در تبیین و پیش بینی رفتار مطلوب الگوی نهایی عرضه تا در تحقیقات و مطالعات آتی مورد استفاده قرار گیرد. در این بخش گزارشی از یافته های تعدادی از پایان نامه ها و رساله هایی که با بینش نظریه "مهر" طراحی و زیر نظر این محقق (بعنوان استاد راهنما) به انجام رسیده ارایه و سپس نتایج بکارگیری رویکرد فرا تحلیل بر آنها منعکس میگردد.

قربانی پور (۱۳۹۱) در تحقیق خود پیرامون سازه های مؤثر بر رفتارباغداران شهرستان خرم آباد نسبت به کشاورزی پایدار از الگوی پیشنهادی "میادی هدایت رفتار" استفاده کرد و دریافت که متغیرهای سن، سواد، کانال های ارتباطی فرد، شرکت در برنامه های آموزشی، مسؤلیت پذیری، دیدگاه اخلاقی، کانون ارزش ذاتی، و دانش پایداری بر نگرش، انگیزه، و نیت مؤثر و دارای همبستگی متوسط تا بالا می باشند و این سه متغیر میانجی در تبیین رفتار مؤثرند. وی در جمع بندی نتایج تحقیق خود به این نتیجه رسید که آگاهی و دانش اندوزی، و دیدگاه های اخلاقی مهمترین عناصر زیر بنایی هستند که نگرش و انگیزش فرد را شکل داده و نهایتاً بر نیت و قصد تاثیر گذاشته و در نتیجه آنها رفتار مطلوب را بروز می دهند.

مُعزّی (۱۳۹۱) رفتارهای اخلاقی در صنعت مرغداری را مورد کنکاش قرار داده و دریافت که دیدگاه مرغداران نسبت به مقدمات شکل دهنده رفتار تحت تاثیر سازه های دانشی، اخلاقی، ویژگی های فردی (تحصیل، تاهل، سابقه کاری، سکونتگاه)، اجتماعی، اقتصادی، و انگیزشی می باشد.

زارعی (۱۳۹۰) رفتار گاوداران را نسبت به کاهش بار میکروبی شیر مورد مطالعه قرارداد، و ویژگی های فردی، اجتماعی-فرهنگی، و اقتصادی فرد را بر متغیرهای اخلاقی، انگیزشی، دانشی و آگاهی، و سطح توسعه یافتگی مؤثر تشخیص داد که این متغیرها بر رفتار آزمودنی ها تأثیر گذارند.

خَلت (۱۳۹۰) در بررسی رفتار آبخیزداران به این نتیجه رسید که تصمیم گیری مقدمه ای مبنایی برای رفتار مطلوب است، و لذا در تحقیق میدانی خود عوامل اقتصادی، فردی و مدیریتی، اجتماعی، و تکنولوژیکی را مؤثر بر تصمیم گیری آزمودنی ها تشخیص داد.

عزیزی خالخیلی (۱۳۹۲) در رساله دکتری خود برای رفتار سازگاری با نوسانات اقلیمی را مطالعه و بدست آورد که عوامل انگیزشی، ادراک موضوع، برخی از ویژگی های فردی (سن، تحصیل)، و دانش برنگرش افراد تأثیر گذار است و این عوامل و نگرش بطور مستقیم نیز بر تصمیم گیری فرد برای رفتار سازگاری با نوسانات اقلیمی مؤثرند.

جامعی (۱۳۹۲) در واکاوی عوامل مؤثر بر رفتار مشارکتی زنان روستایی دریافت که سن، بُعد خانوار، سازه های اقتصادی، جایگاه اجتماعی، اخلاق مداری، و انگیزه بر رفتار مشارکتی زنان روستایی در اقتصاد خانواده مؤثرند.

مرحوم نومی خلجان (۱۳۹۱) رضایتمندی را در فرایند مبادی رفتار مؤثر دانست و در تحقیق خود دریافت که پابندی به اصول اخلاقی، ادراک موضوع، نگرش نسبت به کیفیت، و درک مؤثر بودن موضوع بر رضایت آزمودنی ها مؤثر بوده و رضایتمندی با اعتماد، اعتماد با تعهد، و تعهد با وفاداری فرد به ادامه رفتار همبستگی مثبت در تحلیل مسیر نشان میدهد.

خطیر (۱۳۹۰) بُعد دیگری از مبادی رفتار یعنی نیت را مورد مطالعه قرار داده و نتایج را چنین گزارش داد که متغیرهای اجتماعی، ادراک، وضعیت اقتصادی، و ویژگی های فردی بر نگرش فرد و نگرش وی بر نیت (برای رفتار مهاجرت) تأثیر گذار است.

زینالی (۱۳۹۳) مقدمات مؤثر بر رفتار تعارضی (پنهان و آشکار) کشاورزان را مطالعه کرد و استنباط نمود که دانش و آگاهی، انگیزه، روحیه مشارکت، نگرش، و سازگاری با درک و احساس تعارض رابطه معنی داری داشته و این دو رفتار تعارضی را شکل میدهند.

فتوح آبادی (۱۳۹۴) از الگوی مهر (مبادی هدایت رفتار) مطرح در این تحقیق استفاده کرد و پژوهش میدانی خود را انجام داد. وی دریافت که تمایل (نیت) به مهاجرت تحت تأثیر احساس نیاز و انگیزه و همچنین نگرش میباشد، و این عوامل نیز با سطح تحصیلات، عوامل اجتماعی، حمایت دولت، وضع اقتصادی، و بُعد خانوار همبستگی دارند.

بخشی (۱۳۹۴) نیز الگوی مبادی هدایت رفتار را مبنای مطالعه رساله دکتری خود پیرامون رفتار بهره برداران با توجه به چالش های حقوقی آب کشاورزی قرار داد و نتیجه گرفت که سازه های فردی، اجتماعی، دانشی، و اخلاقی با رفتار مورد نظر همبستگی دارند و هنجار اخلاقی و نگرش با تمایل به رفتار و این متغیر با رفتار رابطه مثبت و معنی دار نشان میدهد.

جدول ۱- عناصر و عوامل بکار گرفته شده در تحقیقات؛ داده های فراتحلیل

محقق	متغیرهای نظام علی	متغیرهای نظام شناختی	متغیرهای نظام انگیزشی	متغیرهای نظام ارادی	متغیرهای نظام رفتاری	نتایج عمده
قربانی پور	سن، سواد، تماس با کارشناس	شرکت در کلاس، دانش نسبت به موضوع	مسئولیت پذیری، انگیزه، نگرش	دیدگاه اخلاقی، نیت	رفتار نسبت به کشاورزی پایدار	دانش (۴۶٪) نگرش (۷۲٪)، نیت (۳۵٪) انگیزه (۷۲٪)، دیدگاه اخلاقی (۵۸ تا ۲۳٪) بارتفا همبستگی دارند
جامعی	سن، وضعیت اشتغال، سازه های اقتصادی، وضعیت تاهل، تحصیلات، جایگاه اجتماعی	آگاهی و دانش	نگرش، انگیزش	دیدگاه اخلاقی، معنویات، سبک زندگی	مشارکت پایدار در اقتصاد خانواده	انگیزه (۱۸٪) سن (۲۱٪)، آگاهی (۲۱٪)، تعداد اعضای خانوار (۳۱٪)، اخلاقی (۱۷٪)، جایگاه اجتماعی (۲۲٪) با رفتار مشارکتی همبستگی دارند
مُعزّی	تحصیلات، تاهل، محل سکونت، سابقه کاری، وضعیت اقتصادی	آگاهی، دانش	انگیزش، نگرش	دیدگاه اخلاقی	-	تحصیلات (۲۲٪) دانش (۱۸٪)، سابقه فعالیت (۴۹٪-)، شاخص اخلاقی (۵۲٪-)، انگیزه (۳۲ تا ۲۸٪) نگرش (۱۷٪-) (با چالش های اخلاقی همبستگی دارند.

سطح اقتصادی با دانش (۴۰/)، و دانش (۶۴-)، اخلاق مداری (۵۳-)، انگیزش (۵۵-) ، توسعه یافتگی (۵۷-) با رفتار کاهش بار میکربی همبستگی دارند	رفتار نسبت به کاهش بار میکربی شیر	دیدگاه اخلاقی	انگیزش	دانش اندوزی (استفاده از رسانه، شرکت در کلاسهای آموزشی، انجام بازدیدهای علمی)	سابقه کاری، تحصیلات، وضعیت اقتصادی، سن، سطح توسعه یافتگی	زارعی
مزیت نسبی (۳۳/)، آزمون پذیری (۴۵/)، مشاهده پذیری (۷۰/)، سازگاری (۵۸/) با میزان تصمیم گیری همبستگی دارند	-----	تصمیم گیری، سازگاری، پیچیدگی، آزمون پذیری	دیدگاه و نگرش نسبت به مشارکت	دانش	تحصیلات، وضعیت اقتصادی، سابقه کاری	حالت
درک (۲۴/ تا ۴۵/)، نگرش (۳۲/)، دسترسی (۲۳/)، سن (۲۶-)، تحصیل (۲۶/)، تجربه کاری (۲۳-) با رفتار سازگاری همبستگی دارند	رفتار سازگاری	تصمیم گیری ، سهولت دسترسی	انگیزش، نگرش	ادراک، کسب اطلاعات	سن ، تحصیلات، تجربه کاری	عزیزی خالخیلی
رضایتمندی (۳۲/)، نگرش به امنیت شغلی (۳۳/)، و ادراک (۱۹- /) با نگرش به آینده ؛ و انگیزه (۱۴/)، مشارکت و پیوند اجتماعی (۳۱/ و ۲۸/) با نیت مهاجرت همبستگی دارند	-----	نیت	نگرش، انگیزش، رضایتمندی	منابع دانشی، آشنایی با تکنولوژی، ادراک، دانش	مشارکت و پیوندهای اجتماعی، تحصیلات، بُعد خانوار، سطح اقتصادی	خطیر
انگیزش (۴۲/)، آگاهی (۲۹/)، سن (۲۱- /)، تجربه (۱۶- /)، تحصیلات (۱۶/) با رضایتمندی همبستگی دارند	وفاداری ادامه رفتار	خطر پذیری، رضایتمندی	انگیزه، مشارکت	آگاهی از موضوع	سن، تجربه، تحصیلات، بُعد خانوار	نومی خلیجان
انگیزه (۲۵/)، نگرش (۲۵/)، ناسازگاری ساختاری (۳۵/)، احساس تعارض (۴۶/)، درک تعارض (۳۱/)، آگاهی (۲۶- /)، دانش (۴۸/) و مشارکت پذیری (۲۸/) با رفتار تعارضی آشکار همبستگی دارند	رفتار تعارضی	درک و احساس تعارض	نگرش، انگیزه، ناسازگاری، مشارکت پذیری	آگاهی ، درک، خدمات ترویجی، احساس موضوع	سن، تجربه کاری	زینالی
انگیزه (۳۸/)، نگرش (۴۴/)، احساس نیاز (۴۹/)، احتمال دستیابی (۲۲/)، درک سهولت (۱۹/) با تمایل و نیت مهاجرت همبستگی دارند	-----	درک سهولت، احتمال دستیابی، تمایل و نیت	نگرش، انگیزه	بهره گیری از خدمات ترویجی و رسانه ها	سن، تحصیلات، سابقه کاری، وضعیت اقتصادی، وضعیت خانوادگی	فتوح آبادی
مشارکت در شکل ها (۱۵/)، تعداد فرزندان (۱۹- /)،	رفتار در حفر چاه های مجاز و غیر مجاز،	تمایل به رفتار، هنجار اخلاقی	نگرش نسبت به رفتار قانونی و نسبت به	دانش و آگاهی نسبت به قوانین	سازه های فردی، محیطی و جغرافیایی،	بخشی

دانش (۱۳)، هنجار اخلاقی (۱۸) با رفتار؛ هنجار اخلاقی (۱۳) و نگرش (۳۵) با تمایل به رفتار همبستگی دارند	رفتار حفاظتی		قوانین		اقتصادی، اجتماعی، تجهیزاتی	
--	--------------	--	--------	--	-------------------------------	--

جمع بندی فراتحلیل:

نتایج فراتحلیل بر ۱۰ پژوهش مذکور حاکی از آنست که :

- ۱ - عوامل و عناصر متنوعی در هر یک از نظام های الگوی مهر مؤثرند؛ که در پیرایند شماره ۱ فهرست وار عرضه میگردد.
 - ۲ - از عوامل و عناصر مذکور ممکن است برخی اثر مستقیم و یا غیر مستقیم بر رفتار داشته باشند.
 - ۳ - همبستگی های آماری گویای آنست که بین عناصر از سطح ضعیف تا قوی در مطالعات مختلف رابطه معنی دار وجود دارد. بیشترین و مؤثرترین عناصر الگو عبارتند از: انگیزش، نگرش، آگاهی و دانش، و دیدگاه اخلاقی.
- پیرایند شماره ۱ : عناصر و عوامل مؤثر در نظام های الگوی مهر؛ یافته های فرا تحلیل
- ۱ - نظام علی و مقدماتی:
سن، سطح تحصیلات، وضعیت اشتغال، وضعیت اقتصادی، وضعیت خانوادگی (تأهل، بعد خانوار،...)، جایگاه اجتماعی و توسعه یافتگی، سابقه و تجربه کاری، ارتباطات اجتماعی و آموزشی، و مشارکت و پیوندهای اجتماعی
 - ۲ - نظام شناختی:
آگاهی، دانش و اطلاعات نسبت به موضوع، بهره گیری از رسانه ها، دانش اندوزی (شرکت در برنامه های آموزشی، بازدیدهای علمی و...)، و ادراک موضوع
 - ۳ - نظام انگیزشی و احساسی:
ابعاد انگیزش به تفکیک، نگرش نسبت به موضوع، رضایتمندی
 - ۴ - نظام ارادی:
دیدگاه و پایبندی به اخلاق، نیت، سبک زندگی، معنویات، تصمیم گیری، پیچیدگی موضوع، آزمون پذیری، احساس توانمندی انجام، سهولت و احتمال دستیابی، خطر پذیری (ریسک)

۵ - نظام رفتاری:

رفتار و کنش مورد مطالعه، وفاداری و قصد برای ادامه رفتار

پیرابند ۱: عناصر و عوامل مؤثر در نظام های الگوی مهر؛ یافته های فرا تحلیل

۱ - نظام علی و مقدماتی:

سن، سطح تحصیلات، وضعیت اشتغال، وضعیت اقتصادی، وضعیت خانوادگی (تأهل، بُعد خانوار،...)، جایگاه اجتماعی و توسعه یافتگی، سابقه و تجربه کاری، ارتباطات اجتماعی و آموزشی، و مشارکت و پیوندهای اجتماعی

۲ - نظام شناختی:

آگاهی، دانش و اطلاعات نسبت به موضوع، بهره گیری از رسانه ها، دانش اندوزی (شرکت در برنامه های آموزشی، بازدیدهای علمی و...)، و ادراک موضوع

۳ - نظام انگیزشی و احساسی:

ابعاد انگیزش به تفکیک، نگرش نسبت به موضوع، رضایتمندی

۴ - نظام ارادی:

دیدگاه و پابندی به اخلاق، نیت، سبک زندگی، معنویات، تصمیم گیری، پیچیدگی موضوع، آزمون پذیری، احساس توانمندی انجام، سهولت و احتمال دستیابی، خطر پذیری (ریسک)

۵ - نظام رفتاری:

رفتار و کنش مورد مطالعه، وفاداری و قصد برای ادامه رفتار

نتیجه گیری و پیشنهادها

این پژوهش سعی نمود الگویی بومی، و هماهنگ و سازگار با مبانی فرهنگ خودی پیرامون مبادی رفتار ارائه نماید. از آنجاکه بسیاری از تحقیقات علوم تربیتی و اجتماعی از جمله ترویج و آموزش کشاورزی برای پیش بینی رفتار و یا عوامل تأثیر گذار بر رفتار کشاورزان و سایر گروه های هدف نیازمند استفاده از نظریه یا الگویی مطالعاتی معتبر هستند، نتایج این مطالعه پاسخی به این نیاز میباشد. در این تحقیق با واکاوی منابع ملی اسلامی و خارجی که مهمترین آنها مبادی رفتار و نظریه رفتار برنامه ریزی شده بودند چارچوب ابتدایی الگوی مبادی هدایت رفتار طراحی و سپس با انجام یک فراتحلیل از تحقیقات مرتبط نسبت به تکمیل و تأیید اعتبار الگوی پیشنهادی اقدام شد. توانمندی پیش بینی عوامل تأثیر گذار بر رفتار مطلوب توسط این الگو جامع تر از نظریه رفتار برنامه ریزی شده بوده و عوامل و عناصر متنوع تری را لحاظ نموده است، و از سوی دیگر قدرت پیش بینی آن از متوسط تا زیاد برآورد گردید. لذا استفاده از این نظریه و الگوی مطالعاتی به دانش پژوهان توصیه و امید است تحقیقات میدانی آنان در تقویت و تکمیل این دستاورد کمک نماید. ضمناً به پژوهشگران سفارش میگردد که متناسب با زمینه تحقیقاتی خود الگو را دستکاری و با شرایط و نوع تحقیق تطبیق و الگوی مناسب برای هر تحقیق را طراحی و استفاده کنند.

فهرست منابع

برنجکار، رضا. (۱۳۹۳). حضور اراده در مبادی عمل: نقدی بر مقاله پیش فرض های روانشناسی اسلامی. قابل دسترسی الکترونیکی از طریق سایت موسسه فرهنگی و اطلاع رسانی تبیان.

- بخشی جهرمی، آرمان. (۱۳۹۴). چالش های حقوقی آب کشاورزی و تحلیل رفتار بهره برداران - مورد مطالعه: آب های زیرزمینی شهرستان جهرم. رساله دکتری ترویج و آموزش کشاورزی، دانشگاه شیراز.
- جامعی، سایره. (۱۳۹۲). سبک زندگی و مشارکت پایدار زنان روستایی شهرستان فسا در اقتصاد خانواده. پایان نامه کارشناسی ارشد ترویج و آموزش کشاورزی، دانشگاه شیراز.
- خطیر، اشکان. (۱۳۹۰). نیّت مهاجرت جوانان روستایی عضو و غیر عضو تعاونی های کشاورزی شهرستان مرودشت و ارتباط با نگرش و دانش کشاورزی آنان. پایان نامه کارشناسی ارشد ترویج و آموزش کشاورزی، دانشگاه شیراز.
- خلّت، علیرضا. (۱۳۹۰). سازه های مؤثر بر تصمیم بهره برداران در زمینه اجرای روش های گردآوری آب باران و هرزآبها. پایان نامه کارشناسی ارشد ترویج و آموزش کشاورزی، دانشگاه شیراز.
- زارعی، رها. (۱۳۹۰). تأثیر سازه های دانشی، انگیزشی و اخلاقی گاوداران بر (رفتار) کاهش بار میکربی شیر. پایان نامه کارشناسی ارشد ترویج و آموزش کشاورزی، دانشگاه شیراز.
- زینالی، امین. (۱۳۹۳). بررسی (رفتار) تعرض بین دولت و کشاورزان مورد مدیریت منطقه اثر ملی طبیعی فسیلی مراغه. پایان نامه کارشناسی ارشد ترویج و آموزش کشاورزی، دانشگاه شیراز.
- عزیزی خالخیلی، طاهر. (۱۳۹۲). الگوی تصمیم گیری کشاورزان برای سازگاری با نوسانات اقلیمی. رساله دکتری ترویج و آموزش کشاورزی، دانشگاه شیراز.
- فارسی نژاد، علیرضا. (۱۳۸۹). نقد و بررسی توحید افعالی از دیدگاه فخر رازی. رساله دکتری، دانشگاه آزاد، واحد علوم و تحقیقات.
- فتوح آبادی، لیللا. (۱۳۹۴). عوامل مؤثر بر تمایل کشاورزان به مهاجرت در شرایط خشکسالی - مطالعه موردی: منطقه زرقان استان فارس. پایان نامه کارشناسی ارشد ترویج و آموزش کشاورزی، دانشگاه شیراز.
- قربانی پور، حمید. (۱۳۹۱). سازه های مؤثر بر رفتار باغداران شهرستان خرم آباد نسبت به کشاورزی پایدار. پایان نامه کارشناسی ارشد ترویج و آموزش کشاورزی، دانشگاه شیراز.
- مُعزّی، سیده فاطمه. (۱۳۹۱). چالش ها و رفتارهای اخلاقی در صنعت مرغداری های شهرستان شیراز.
- مصباح یزدی، محمدتقی. (۱۳۷۶). اخلاق در قرآن. گردآورنده: محمد حسین اسکندری. جلد دوم، انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (قدس سره)، ص. ۲۸.
- مصباح یزدی، محمدتقی. (۱۳۹۱). اخلاق در قرآن. گردآورنده: محمد حسین اسکندری. جلد اول، انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (قدس سره)، ص. ۲۱۶.
- مصباح، علی، و گرائی، عباس. (۱۳۸۹). تربیت دینی و فاعل ارادی. اسلام و پژوهش های تربیتی. سال دوم، شماره اول. صص. ۱۴۵-۱۲۵.
- مطهری، مرتضی. (۱۳۷۸). مالکیت نفس و تسلط بر خویشتن، در کتاب حکمت ها و اندرز ها. جلد دوم، صص ۱۴۶-۱۴۲.
- مطهری، مرتضی. (۱۳۷۸). تکوین پایه های اعمال انسان به وسیله تربیت. در کتاب حکمت ها و اندرز ها. جلد ۲، صص. ۳۳-۳۰.
- مظفر، علامه شیخ محمدرضا. (۱۳۸۶). اصول فقه مظفر، نشر دانش، جلد ۱، صص. ۲۵۴-۲۵۲.
- موسایی، میثم. (۱۳۷۴). دین و فرهنگ توسعه. ناشر: مرکز چاپ و نشر سازمان تبلیغات اسلامی، ۷۲-۷۰.
- موسوی خمینی، روح الله. (۱۳۶۲). طلب و اراده. ترجمه سید احمد فهری. تهران، مرکز انتشارات علمی و فرهنگی.
- موسوی نسب، محمدرضا. (۱۳۹۳). ایمان و تأثیر آن بر رفتار. ماهنامه معرفت، شماره ۱۰۴. قابل دسترسی از:
- <http://www.farsnews.com>
- نراقی، ملا احمد. (۱۳۹۲). معراج السعاده. انتشارات آیین دانش. صص. ۶۷۶-۶۶۷.

- نومی خلجان، سعید. (۱۳۹۱). عوامل مؤثر بر میزان رضایت بهره برداران از خدمات شرکت آب منطقه ای آذربایجان شرقی - مورد مطالعه: طرح های زود بازده کنار رود ارس. پایان نامه کارشناسی ارشد ترویج و آموزش کشاورزی، دانشگاه شیراز.
- Ajzen, I. (۱۹۹۱). The Theory of Planned Behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, ۵۰, ۱۷۹-۲۱۱.
- Armitage, C. J., & Conner, M. (۲۰۰۱). Efficacy of the Theory of Planned Behaviour: a meta-analytic review. *Br J Soc Psychol*, ۴۰(Pt ۴): ۴۷-۹۹.
- Conner, M., & Armitage, C. (۱۹۹۸). Extending the Theory of Planned Behavior: A Review and Avenues for Further Research. *Journal of Applied Social Psychology*, ۲۸(۱۵): ۱۴۲۹-۱۴۶۴.
- Davies, J., Foxall, G. R., & Pallister, J. G. (۲۰۰۲). Beyond the intention behaviour mythology: An integrated model of recycling. *Marketing Theory*, ۲(۱): ۲۹-۱۱۳.
- Eagly, A.H., and Chaiken, S. (۱۹۹۳). The psychology of attitudes. Forth Worth, TX: Harcourt Brace Jovanovich
- Fishbein, M., and Ajzen, I. (۱۹۷۵). Belief, attitude, intention and behavior: an introduction to theory and research. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Kraft, P., Rise, J., Sutton, S., & Røysamb, E. (۲۰۰۵). Perceived difficulty in the theory of planned behaviour: Perceived behavioural control or affective attitude? *British Journal of Social Psychology*, ۴۴(۳), ۴۷۹-۴۹۶.
- Bayard, B., & Jolly, C. (۲۰۰۷). Environmental behavior structure and socio- economic conditions of hillside farmers: A multiple group structural equation modelling approach. *Ecological Economics*, ۶۲, ۴۳۳- ۴۴۰.
- Sniehotta, F F. (۲۰۰۹). Towards a theory of intentional behavior change: plans, planning, and self-regulation. *Br j Health Psychol*, ۱۴(Pt۲): ۲۶۱-۲۷۳.
- Wauters, E. Bielders, C., Poesen, J., Govers, G., & Mathijs, E. (۲۰۱۰). Adoption of soil conservation practices in Belgium: An examination of the theory of planned behavior in the agri-environmental domain. *Land Use Policy*, ۲۷, ۸۶-۹۴.
- Clark, W.A., and Finley J. C. (۲۰۰۷). Determinants of water conservation intention in Blagoevgrad, Bulgaria, *Soc. Nat. Resour.*, ۲۰(۷), ۶۱۳-۶۲۷.
- Lynne, G.D., Casey, C. F., Hodges, A., & Rahmani, M. (۱۹۹۵). Conservation Technology adoption decisions and the theory of planned behavior. *J. Econ. Psychol.* ۱۶ (۴), ۵۸.